

Nils Wohlin och frågan om arvssedvänjor

Martin Persson

I juni 1907 sändes en enkät från den s.k. emigrationsutredningen till samtliga landets häradshövdingar. Enkäten efterfrågade arvssedvänjorna inom de olika domsagorna och redan i instruktionen till enkäten angavs utredningens syn på arvssedvänjor:

Efter hvad man har sig bekant äro de sedvänjor härvidlag, som delvis kvarleva sedan äldre tider, delvis under den senaste mansåldern utbildat sig, mycket skiljaktiga inom olika landskap, ibland äfven inom olika härader eller än mindre områden. Emigrationsutredningens hittillsvarande arbete har likaledes gifvit stöd åt den åsikten, att dessa skiljaktigheter spela en betydande roll bland orsakerna till utvandringens olika styrka från olika trakter.¹

Den rumsliga variationen var en självklarhet för utredningen. Arvssedvänjor antogs vara en allmän förklaring till emigrationen, men även för skillnader mellan olika områden. Nils Wohlin, som bearbetade enkätmaterialen, kom att befästa arvsförhållandena som regionalt beroende. Det är också en föreställning som levt vidare i senare studier och översikter.² I vilken utsträckning detta antagande egentligen har fog för sig är temat i denna artikel. Syftet är snarast motsatt Wohlins. Vid en närmare granskning visar sig antagandet om regionala sedvänjor vila på en bräcklig grund och jag vill istället visa hur besvärligt det är att fastställa rumsliga arvmönster.³ När arvsförhållanden varierat bör andra särskiljande faktorer tas i beaktande. Huvudmaterialen är de enkäter Nils Wohlin byggde sin studie på, nu sannolikt analyserade för första gången sedan Wohlins dagar. Vad är då arvssedvänjor och varför är de intressanta att studera?

Arvsedvänjor i teori och praktik

I nationalencyklopedins ordbok förklaras begreppet sedvänja som "gammalt vedertaget handlingsmönster".⁴ Kopplingen till jord visar sig genom att synonymen sedvana i ordbokens exempelmening, "vid utskiftningen av gården förfor man enligt ~n på platsen", anknyter till arvssammanhanget.⁵ Sambandet mellan arv och begreppen sedvänja eller sedvana är sålunda etablerat och arvsedvänjor tilldelas ofta, som i exemplet ovan, en rumslig dimension. Här ska begreppet sedvänja användas för att beskriva hur jord överfördes mellan generationerna och mellan arvingarna.⁶

Regleringen av jordägandet och jordöverföringen är väsentlig i alla samhällen. Jordägande är ännu idag förknippat med makt och status.⁷ Historiskt sett brukar man skilja ut två huvudlinjer ifråga om arv och överföring av jord mellan generationer. Real arv innebar att arvingarna delade upp jorden mellan sig. Enarvingsystem innebar istället att en arvinge övertog all jord. På skilda sätt är båda dessa ytterligheter uttryck för en strävan efter kontinuitet. Real arvet motsvarade en social strävan att så många syskon som möjligt fortsatt skulle tillhöra bondeklassen. Enarvingsystemet innebar istället en rumslig kontinuitet, att gården hölls intakt.⁸

Arvsförhållanden kan givetvis inte betraktas som isolerade från det övriga samhället.⁹ Debatten om arvsedvänjors utbredning, upphov och funktion har emellertid inte resulterat i några entydiga slutsatser. Svårigheterna har bland annat varit att förklara varför ett visst tillvägagångssätt blev gångbart på ett håll, medan andra system dominerade på ett annat. Generella förklaringar förmår sällan klargöra hur olika tillvägagångssätt kunde existera parallellt. På ett hypotesstadium har forskningen antagit att real arv samvarierat med relativt självständiga bönder. Feodala maktförhållanden har där varit svåra att upprätta eftersom jordbruket varit svagt. De upprepade delningarna bör dock ha missgynnat den självständiga ställningen och skapat grogrund för tidig industri. I områden präglade av enarvingar var problemet av en annan natur. Den arvinge som övertog fastigheten kunde undvika proletarisering, men syskonen hade ofta en mer ogynnsam position. Denna uppdelning komplicerades av att syskon ofta kompenserades ekonomiskt, vilket i förlängningen även tyngde den arvinge som övertagit jorden.¹⁰

Det faktum att arvingar i ett enarvingsystem kompenserades ekonomiskt leder fram till grundproblemet att skilja mellan olika arvssystem. Vad var det egentligen som varierade? Begreppen real arv och enarvingsystem är renodlade ytterligheter och i de flesta fall verkar inte beskrivningarna av arvsedvänjor i olika områden stämma in på något av dessa. I de fall tillvägagångssättet lutat åt enarvingsystem kunde, som nämnts, arvingar kompenseras ekonomiskt på annat sätt än genom jordklyvning. Men jorddelning som

uppkommit i samband med en realarvsuppdelning av jord behövde inte heller vara huggen i sten. Trots att jord delades upp kunde den i praktiken hållas samman genom att en, oftast manlig, arvinge köpte upp eller brukade sina syskons andelar. Historikern Lutz K. Berkner sammanfattar detta: "the farm is divided in principle, but it is kept intact as an economic unit".¹¹ Därigenom uppstår oklarhet i begreppen – ska ett tillvägagångssätt där jorden delas upp på alla arvingar, för att många år senare köpas ihop av en arvinge, klassas som ett realarvssystem eller ett enarvingesystem? Tydligt är att tidsaspekten är central: När kan arvet betraktas som färdigskiftat? Om fokus läggs på själva arvsdelningen finns risk att senare transaktioner och vidare konsekvenser går oss ur händerna. Arvslotterna löstes inte alltid ut och en arvinge kunde fortsätta att bruka fastigheten, som då var ett konglomerat av arvslotter.¹² Det går med andra ord att på goda grunder ifrågasätta skillnaden mellan olika arvssystem.¹³

I Sverige har lagstiftningen ifråga om arv och jord präglats av spänningen mellan de olika kontinuitetssträvandena. Å ena sidan förordade lagen att varje arvinge skulle ha rätt till andelar i alla boets ägoslag. I den aspekten kan lagen sägas ha föreskrivit realarv.¹⁴ Denna tendens blev dessutom större 1845, då alla arvingarna fick rätt till lika stor del av egendomen. Å andra sidan har åtskilliga förbud mot hemmansklyvningar starkt kringgärdat möjligheten att dela upp jorden. Det låg ett statsekonomiskt intresse i att skatteenheter inte blev för små.¹⁵ Arvsförhållandena mellan söner och döttrar jämnades ut genom den lika arvsrättens införande 1845, men fram till 1890 hade söner rätt att lösa döttrar från jord. Möjligheten att testamentera bort jord var också starkt begränsad fram till 1857.¹⁶ Rent praktiskt förespråkade därmed lagstiftningen åtminstone till sekelskiftet 1900 ett system där alla arvingar hade någon form av rättigheter till jorden, men där det förordade tillvägagångssättet var att en son övertog jorden och löste in de övriga arvingarna.

I det inledande citatet nämndes att sedvänjorna kunde vara säregna för olika landskap, men även för härader eller än mindre områden. Det öppnar upp för frågan vilken nivå som bör studeras. För att använda regionbegreppet – hur stor är en region? Går det ens att tala om regionala sedvanor om förhållandena var så varierande som citatet antyder? I nästa avsnitt beskrivs de undersökningar som gjorts av arvsförhållanden i Sverige.

Svenska arvssedvänjor

En ofta citerad framställning av arvssedvänjor i Sverige är etnologen Orvar Löfgrens från läroboken *Land och Stad*. Enligt Löfgren kunde arvsförhållanden variera stort mellan olika delar av landet. Gotland och Dalarna framställs som två motpoler. I Dalarna praktiserades realarv och jorden delades

upp mellan alla barnen. På Gotland föredrog man istället att bara låta en av arvingarna överta gården. I övriga landet fanns liknande mönster och enligt Löfgren har motsvarigheter till Dalarnas likadelningsprinciper förekommit ”i norrländska bygder och i skogslandskap som Värmland och Dalsland, medan systemet med ensamarvinge och strategiska äktenskap var typiskt för bönder i slätt- och storbondebygder som Östergötland, Skåne och Mälardalen”.¹⁷ Löfgrens framställning har kritiserats för att vara för generaliserande och bygger också på ett magert källmaterial.¹⁸ Mycket lite sägs dessutom om tidsperspektivet. Uttalanden från 1700-talet blandas med uttalanden från 1900-talet.¹⁹

Forskningsläget om arvsförhållanden på landsbygden var länge magert, men de senaste åren har det funnits ett växande intresse för forskningsområdet. De studier som gjorts är dock oftast inriktade på 1700- och 1800-talen och undersökningsområdena har varit små. Det vanligaste är att socknar undersökts och endast några få studier har gått över sockengränser. Undersökningsmetodens tidskrävande natur har sannolikt många gånger förhindrat större undersökningsområden. Att ställa samman resultaten från dessa studier är ingen enkel uppgift och innebär ofrånkomligen förenklingar. Ett sätt att gripa sig an uppgiften är att ta fasta på de mönster som forskarna själva har betonat i sina studier. Dessa drag kan vara mer eller mindre allmängiltiga men poängen är att det är dessa mönster som betonats i forskningen. Tablå 1 nedan visar en sådan sammanställning.²⁰

Tablå 1. Resultat från svenska studier av arvsedvänjor

<i>Område</i>	<i>Nivå</i>	<i>Period</i>	<i>Generell typ av arvsförhållande</i>
Karlskoga	socken	1580–1700	Jorden delades upp, men löstes vanligen av en arvinge
Ramkvilla	socken	1620–1820	En arvinge övertog hela gården
Saxe	by	1730–1816	En arvinge löste ut sina syskon och övertog hela gården
Ullvi	by	1734–1816	Jorden delades mellan arvingarna och bröts ofta ut som egna enheter
Säljesta	by	1734–1826	Jorden såldes till en arvinge, som ersatte medarvingarna
Ängersjö	by	1734–1815	Jorden såldes till en arvinge, som ersatte medarvingarna
Bjuråker	socken	1750–1850	Jorden överläts till en arvinge under föräldrarnas livstid, mot någon form av ersättning
Kubbe	by	1750–1900	Jorden överläts till en arvinge under

			föräldrarnas livstid, mot någon form av ersättning
Kumla	socken	1780–1880	Jorden delades upp, men löstes vanligen av en arvinge
7 gotländska socknar	socknar	1785–1860	Jorden delades upp i arvskiften, en arvinge löste ut direkt
Locknevi	socken	1800–1900	En arvinge övertog hela gården
Estuna	socken	1809–1930	Jorden delades och en arvinge löste ut, <i>eller</i> jorden såldes till en arvinge
Dala	pastorat	1810–1870	Jorden delades upp i arvskiften, en arvinge löste ofta ut
Grästorps & Fjärdhundra gårdar		ca 1940	Jorden såldes i föräldrarnas livstid till en arvinge, som så småningom ersatte medarvingarna.

Källa: se not 20.

Huvudresultatet av sammanställningen är att arvsförhållandena sannolikt inte varierat i den utsträckning som antagits. Istället finns det skäl att betona likheterna. Det generella mönstret i nästan alla undersökningar är att en arvinge, vanligen en son, övertog all jord och på ett eller annat sätt ersatte sina medarvingar. Arvsförhållandena verkar inte tillnärmelsevis ha varierat i den omfattning som Orvar Löfgren antagit. Kubbe by i Ångermanland och undersökta områden i Hälsingland visar sig exempelvis inte vara några områden som kännetecknats av ett utbredd realarv. Även där var det generella mönstret att en arvinge övertog all jord.²¹ Jord kunde delas upp mellan arvingarna, men denna uppdelning var vanligen av temporär karaktär. Enda egentliga undantaget är en studie av byn Ullvi i Dalarna, där tillvägagångssättet avvek genom att uppdelningen av jorden där oftare än på andra håll blev bestående. I övrigt saknas på generell nivå underlag för att tala om rumsliga skillnader när det handlar om arvssedvänjor. Variationen har sällan legat i själva uppdelningen. Däremot kunde, föga överraskande, tidpunkten för arvsuppgörelsen variera. Jorden kunde överlätas före eller efter föräldrarnas död och alla varianterna kunde förekomma inom samma område.²² Aktiviteterna vid arvskiftet kunde också variera. Avtal om inlösen kunde slutas i anslutning till arvskiftet, men också genom ett senare upprättat köpeavtal.²³ Inget av detta förefaller emellertid ha påverkat arvssedvänjorna kring jordens uppdelning i någon större utsträckning. En arvinge fortsatte bruka och förvalta jorden.

Den bild som jag genom tidigare forskares resultat försökt ge är dock förenklad. Verkligheten var betydligt mer komplicerad. Även om det är möjligt att hitta någon typ av generellt mönster, sker det på bekostnad av den mångfald som undersökningarna också har visat. I praktiken förekommer det i alla

svenska studier exempel på att fastigheter kunde delas, ibland med resultatet att alla arvingar i praktiken kunde överta en del av jorden. I en studie av gotländska förhållanden delades närmare 25 procent av de undersökta gårdarna och i Kubbe by fanns 77 jordövertagare från 60 familjer.²⁴ När detta tas med i beräkningen blir det med ens svårare att bestämma ett enhetligt arvssystem. Såväl tillvägagångssätt, skiftets tidpunkt i familjens utvecklingscykel som arvskiftets resultat varierade. Variationen fanns dock i första hand inom området, där flera olika lösningar på arvsproblematiken kunde existera parallellt, oavsett vilken ”nivå” (by, socken, socknar) som studerats.

Återigen framträder på vilken bräcklig grund de regionala sedvänjorna vilar. När det är svårt att ge en sammanfattande beskrivning av ett område är det givetvis också svårt att ange kvalitativa skillnader mellan områden. En uppdelning i ett Öst- och ett Västsverige ger inga tydliga skillnader. Det generella mönstret i såväl väst som öst var att en manlig arvinge tog över all jord. Det generella mönstret i Dala pastorat var inte olikt mönstret på Gotland eller i Kumla socken. Samtidigt var mångfalden stor inom områdena och olika tillvägagångssätt existerade parallellt inom de studerade områdena. Antagandet om de regionalt varierande sedvänjorna, där varje område uppvisar sina egna tendenser, har dock stått sig.²⁵

En sammanfattande slutsats från den här genomgången av tidigare forskning är att det i stor utsträckning saknas anledning att tala om arvssedvänjor som regionala företeelser. Variationen mellan olika områden förefaller inte ha varit särskilt stor, samtidigt som olika arvssystem existerat parallellt inom ett och samma område. De gjorda undersökningarna har dock det gemensamt att de sällan sträckt sig in på 1900-talet. Var i själva verket regionala sedvänjor något som mer utmärkte sekelskiftet 1900? I Estuna socken, som Sofia Holmlund studerat, började några byar vid denna tid skilja ut sig genom att domineras av mycket små jordegendomar, vilket Holmlund sätter i samband med arvsförhållandena.²⁶ Andra studier har också betonat slutet av 1800-talet och början av 1900-talet som en brytningstid.²⁷ För att undersöka saken behövs material som omfattar hela Sverige och som fokuserar just på tiden runt sekelskiftet 1900. Det är precis här Nils Wohlin och hans studie av arvssedvänjor kommer in i bilden.

Nils Wohlin och emigrationsutredningen

Emigrationsutredningen tillsattes 1907 och gav sitt slutbetänkande sex år senare. Nils Wohlin fungerade under en tid som utredningens sekreterare och var den som låg bakom utredningens tionde bilaga, ”Bondeklassens undergrävande”.²⁸ I framställningen redogjorde Wohlin för hur den gamla lagstiftningen kring jord förändrats, hur böndernas äldre tillvägagångssätt vid arv

trängts undan av ekonomiska och egoistiska intressen, samt hur jordmobili-
seringen ökat. Situationen var allvarlig och utvecklingen ”en av de olyckligaste
följderna av det 19:e århundradets sociala och ekonomiska omvälvningar”.²⁹
Det föreföll heller inte finnas någon grupp som kunde överta böndernas
forna roll. För småbruket hade Wohlin inte mycket till övers, det passade
varken de svenska förhållandena eller ”den germanska folkkaraktären”.³⁰ Det
var istället nödvändigt att bondeklassen återfick känslan ”för jorden själv, för
fädernegårdens minnen och släktens traditioner”.³¹ Det var, menade Wohlin,
nödvändigt att inom bondeklassen åstadkomma en brytning gentemot de
individualistiska strömningar som orsakat utvecklingen.³² Genom att ge stöd
åt jordbrukets sammanslutningar och reformera arvslagstiftningen kunde
sambandet påverka processen. Wohlin förordade, såväl i emigrationsutred-
ningen som senare, i praktiken ett enarvingsystem, fristående från mark-
nadskrafternas påverkan.³³ Vilka förändringar av arvsdövänjorna var det då
som Wohlin sade sig belägga?

Utgångspunkten för Wohlins framställning av arvsförhållandena var
sedvanerätten, de principer som reglerat arvsförhållandena i vad Wohlin
kallade ”äldre tid”. Enligt Wohlin var tillvägagångssättet med försäljningar i
livstiden, vanligen kombinerat med undantagskontrakt, karaktäristiskt för de
gamla släktjordsåskådningar han menade utmärkte äldre tiders överlåtelser.
Om gården inte såldes under livstiden fanns ofta en testamentarisk disposi-
tion, som stadgade överlevande makas rätt att sitta i orubbat bo eller vilken av
arvingarna som skulle ta över gården. I de fall sådana dispositioner saknades
enades arvingarna vid arvskiftet om vem som skulle tilldelas hemmanet och
till låga summor lösa ut medarvingarna.³⁴ Mot sedvanerättens förhållanden
stälde Wohlin uppgifter som utredningen fått in från landets häradshöv-
dingar. Dessa visade enligt Wohlin att undantagsinstitutionen var stadd på
tillbakagång i hela Sverige och att arvsuppgörelsen i allt större utsträckning
sköts fram till arvskiftet. Bakgrunden låg enligt Wohlin i de förfördelade
arvingarnas missnöje, som ökade i takt med jordvärdet. I det arvsskifte som
allt oftare följde hade praxis gått från att jorden direkt tillskiftades en arvinge,
till att jorden i arvskiftet delades mellan arvingarna. Även om denna uppdel-
ning endast var av temporär art kunde konsekvenserna bli allvarliga ifall lösen
sattes separat för varje arvinge. Det kunde, konstaterade Wohlin, leda till både
ökade ekonomiska åtaganden för övertagaren och ökad risk att jorden splitt-
rades då ingen lyckades köpa samman enheterna.³⁵

Den reella klyvningen av fastigheter föreföll emellertid inte ha ökat i någon
anmärkningsvärd utsträckning. Inom Mälardalen och större delen av Gö-
taland fann Wohlin att klyvningar sällan genomfördes. Mot detta ställde han
en region bestående av Värmland, med omgivande delar av Västsverige, Da-
larna samt Norrland, där klyvning oftare förekom. Skillnaderna kunde enligt

Wohlin till stor del förklaras av "naturförhållandena".³⁶ Wohlin var sparsam om anledningarna till emigrationens regionala variation, men när det gällde "den markerade skiljaktligheten" mellan Mälardalen och Västsverige anmärkte han att det senare området stod för "den kanske starkaste emigrationen och det största förfallet af bondeklassen". Även om sambandet inte var ovillkorligt fann man enligt Wohlin därigenom bekräftelse på att "sedvänjan af realklyfning vid arfskiften" ofta innebar en del i de gamla släktjordåskådningarnas undergång.³⁷

I enlighet med sedvanerätten sattes utlösensummor i äldre tid mycket lågt och med den gamla familjegemenskapen i behåll sågs inget felaktigt i detta, menade Wohlin. Av enkäterna drog han dock slutsatsen att situationen förändrats och utlösningssummorna stegrats. I många fall sattes priset till det samma som vid försäljningar på öppna marknaden och inlösen liknade alltmär vanliga affärstransaktioner. Särskilt inom det Wohlin kallade Västsverige (Värmland, Västergötland, västra Småland och näraliggande områden) lät medarvingarna sig bara lösas till marknadspriser.³⁸ Eftersom uppgörelsen ofta sköts fram till arvs skiftet slutade förhandlingarna ibland med att hela fastigheten bjöds ut på offentlig auktion. Detta markerade enligt Wohlin de gamla åskådningarnas "fullständiga upplösning".³⁹ Även om en av arvingarna ofta stannade för högsta budet var det enligt Wohlin inte ovanligt att jorden gick ur släkten. Särskilt var det ett område som utmärkte sig. Auktionerna sades nu vara regel i "Värmland med kringliggande delar af Västsverige, i Skåne och Halland, samt i stora delar af Småland och Västergötland". Däremot förekom de bara undantagsvis i större delen av Norrland, Dalarna, Mälardalen, Östergötland samt på Gotland.⁴⁰ Västsverige kännetecknades alltså av höga familjepriser och auktioner som överlåtelseform. Auktioner var mindre vanliga i Östergötland, där familjepriserna också var lägre.

Trots en genomgående romantiserande ton intar Wohlins studie av arvs sedvänjorna runt år 1900 en särställning när arvsförhållanden studeras. För frågan om sedvänjornas rumsliga variation är studien central. Om arvs sedvänjorna verkligen var regionalt varierande så borde detta synas i Wohlins framställning och i det material han bygger på. Det kan inte heller råda något tvivel om att Wohlin i sin framställning av arvsförhållanden verkligen försökte beskriva skilda regioner. I flera avseenden ställdes ett Öst- och ett Västsverige mot varandra. Ett huvudtema i Wohlins framställning är att Västsverige utmärkte sig genom mer frekvent klyvning, högre jordpriser mellan syskon och över huvud taget mer egoistiska synsätt på jorden och dess värde.⁴¹

Vilket värde har Wohlins framställning? Säsom den enda skildring av arvs sedvänjor på en rikstäckande basis har den varit mycket inflytelserik och ofta agerat utgångspunkt för senare studier.⁴² Wohlins skildring är dock behäftad med ett flertal problem. Vilken period han egentligen avser studera

är diffust, och beteckningen "äldre tid" specificeras aldrig.⁴³ Det saknas också belägg för att den sedvanerätt, som enligt Wohlin utmärkt "äldre tider", verkligen existerat.⁴⁴ De regionindelningar som Wohlin använder har också ett inbyggt problem i det att sedvanerätten inte ges några regionala variationer. Detta trots att det i den utskickade enkäten gav uttrycket för en syn på mycket varierande sedvänjor, delvis kvarlevande "sedan äldre tider".⁴⁵

Det största problemet är dock att Wohlin inte gör några källhänvisningar eller ger några prövbara belägg för den utveckling och de regioner han beskriver. Värdet av Wohlins framställning har därför varit omtvistat. De enkätsvar som Wohlin säger sig bygga på har heller inte använts inom forskningen.⁴⁶ Enkätsvaren finns dock bevarade i riksarkivet och ska här användas för att belysa de arvsförhållanden Wohlin en gång studerade.

Enkätmaterial

Enkäten som låg till grund för Wohlins framställning skickades ut till landets häradshövdingar i juni 1907.⁴⁷ Från början har enkäten sänts ut i 121 exemplar.⁴⁸ Enligt en notering av Nils Wohlin, i samband med att enkätmaterial överlämnades till jordkommissionen 1921, inkom aldrig svar från tre domsagor.⁴⁹ Wohlin skriver också att enkätsvaren från Gotlands bägge domsagor saknas vid överlämnandet till kommissionen eftersom de "vid obekant tillfälle uttagits och försvunnit".⁵⁰ Vid min genomläsning visade sig dessutom två enkätsvar vara oanvändbara.⁵¹ Det har troligen sänts ut liknande enkäter till kronolänsmännen, men dessa finns inte bevarade.⁵² I den mån Wohlin gör referenser är det dock enbart till svaren från häradshövdingarna, och då är bortfallet varken stort eller systematiskt.⁵³ En stor majoritet av enkäterna besvarades och användbara svar finns idag bevarade från 113 av 121 domsagor.⁵⁴

De inkomna enkätsvaren är en brokig samling. Omfångsmässigt spänner de alltifrån något tiotal rader till mindre uppsatser på upp till sex sidor. Variationen i omfång återspeglar en variation i vilka uppgifter som beskrevs i svaren. Metoden att skicka enkäter till häradshövdingarna var inte i alla avseenden lyckad. Det finns flera svar där de inte säger sig kunna lämna något säkert svar på enkätens frågor.⁵⁵ I den information som medföljde enkäten gavs inga instruktioner hur de domhavande skulle skaffa fram informationen. Helt naturligt bör de ha gått till väga på olika sätt och enkätsvaren innehåller påfallande ofta noteringar om hur uppgifterna skaffats fram. I mer än vart fjärde fall finns explicita noteringar om detta och i flera andra framgår att någon slags efterforskning måste ha bedrivits.⁵⁶ Tillvägagångssättet kunde bestå i efterforskningar i lagfartsprotokoll och bouppteckningar eller rådföring av mer insatta personer (värderingsmän, nämndemän eller hela häradsnämnden).⁵⁷

Det var framför allt arvsskiftet som intresserade emigrationsutredningen. Det är oklart om man med detta avsett när arv skiftats efter en avliden person eller både före och efter en persons död. Vid ett tillfälle framhåller Wohlin att ”i stora delar af riket [är] öfverlåtelse redan under lifstid ännu vanligast”, med följden att ”arfskiften beträffande fast egendom äro sällsynta”.⁵⁸ I några enkätsvar gör uppgiftslämnarna uppskattningar över hur vanligt det var att överlåtelsen genomfördes till följd av ett dödsfall, jämfört med hur många som överlämnade i livstiden.⁵⁹ När sådana uppskattningar över fördelningen anges verkar överlåtelser i livstid, ofta genom försäljning, vara regel och arvskifte en sällsynthet.

Ett centralt begrepp som vållar ständigt huvudbry i materialet är klyvning. Vid en första genomläsning verkar arvspraxis ha varierat rejält mellan olika delar av landet. Följande exempel, från Uppland och Skaraborg, är belysande.

Vid arfskifte å bondehemman klyfvs så godt som alltid hemmanet mellan arfvingarne. Därefter ordnas emellertid i ett stort antal fall så, att en af medarfvingarne, en son eller måg, köper de öfrigas i arfskiftet utlagda delar.⁶⁰

Klyfning af bondehemman emellan arfvingarna förekommer endast undantagsvis. Regel är att en af arfvingarne öfvertager de öfrigas lotter i boets fasta egendom, sedan arfskifte förrättats.⁶¹

Exemplen visar att trots att tillvägagångssättet i huvudsak var detsamma var det möjligt att beskriva detta i mycket skilda ordalag. Skillnaden ligger i att begreppet klyvning i det första exemplet avser en första, temporär, uppdelning på arvingarna, och i det andra exemplet avser en permanent klyvning av jorden.⁶² Vilken av dessa betydelser som avses måste förstas separat i varje enkätsvar. Det medför att enkätsvaren bitvis utgör ett svårtytt material. Även om många uppgifter förefaller bygga på någon form av efterforskning är enkätsvaren ett material som i första hand återspeglar häradsövdingarnas uppfattningar om de lokala förhållandena. Vad som egentligen har avsetts med uppgifterna är emellertid långt ifrån alltid klart. Uppgifterna kunde se helt olika ut även om de i praktiken beskrev samma system. Redan av dessa anmärkningar framgår svårigheterna att utläsa entydiga arvssystem utifrån enkätmaterial.

Arvsedvänjorna enligt enkätmaterialiet

I tablå 2 nedan sammanfattas de generella mönster som kan återfinnas i enkätsvaren. Svaren har grupperats landskapsvis, tillsammans med uppgift om antalet enkätsvar som bildar underlag för mitt försök till fastställande av generellt mönster. Sammanställningen har både fördelar och nackdelar. Det är enkelt att skaffa sig en överblick över resultatet och finna ett mönster. Samtliga enkätsvar kan vägas in. Till nackdelarna hör just att det handlar om kompromisser mellan enkätsvar som långt ifrån alltid är förenliga. Tablåen får en komplicerad verklighet att se begriplig ut. Jag koncentrerar först framställningen på den rumsliga variationen vad gäller jordens fördelning. Därpå diskuterar jag vad de arvingar som inte fick jord erhöill, och om det finns anledning att diskutera detta i rumsliga termer.

Det generella mönster som framträder i tablå 2 påminner om det resultat sammanställningen av den svenska forskningen gav. Även om det är en brokig samling uppgifter, verkar det vara mycket vanligt att en manlig arvinge slutligen övertog all jord. Tillvägagångssättet kunde dock variera. Jorden kunde säljas till en arvinge, varefter medarvingarna fick dela på köpesumman, men den kunde också delas mellan arvingarna varefter en av dem löste sig till de andras andelar. Det finns också exempel på att en arvinge köpte in jorden på auktion. Gården kunde dessutom brukas gemensamt innan själva arvskiftet. Det går dock inte att dra några långtgående slutsatser om vilka tillvägagångssätt som var vanliga. I enkäten efterfrågades inte hur arvsprocessen såg ut, endast vad resultatet blev. Även om det finns enkätsvar som innehåller utförliga beskrivningar om arvsprocessen är det mer vanligt att uppgifterna är knapphändiga.⁶³

I ett par landskap finns uppgifter om mer permanent delning. I Dalarna kunde flera arvingars lotter komma att brytas ut. Resultatet från den tidigare omtalade Ullvistudien visar sig med andra ord inte vara någon tillfällighet. Det verkar som att jorden oftare delades upp i Dalarna, även om det snart ska visa sig att det inte var något entydigt mönster ens där. Från flera landskap fanns uppgifter om att fastigheter kunde delas om de var stora från början. I samtliga dessa landskap visar sig dock detta vara ett system som praktiserats parallellt med att fastigheter lösts eller köpts av en arvinge. Det finns därmed anledning att gå över till variationen inom olika landskap.

I flera av de generella utsagor om arvsförhållanden i olika landskap, som finns i tablå 2, framkommer att olika tillvägagångssätt kunde existera parallellt. De generella dragen är ofta avvägningar mellan svar, där skillnaderna mellan domsagorna är betydande. I några landskap har det inte varit möjligt att ange *ett* generellt arvssystem. Norrbotten var ett område där uppdelningarna mellan arvingarna kunde ha olika former. Från Gällivare domsaga rap-

porterades att ”hvarje arfvinge öfvertager sin lott” efter båda föräldrarnas död. Inom Piteå domsaga förekom klyvning å andra sidan bara ibland, och då på de arealmässigt större fastigheterna. Inom Kalix domsaga delades gårdarna bara på pappret. I praktiken övertog en arvinge jorden. I Torneå framhölls de stora odlingsmöjligheterna som anledning till att hemmanet ”slutligen klyfves emellan två arfvingar”. Från Luleås domsaga rapporterades att flera olika tillvägagångssätt kunde förekomma. Ibland delades hemmanen, ibland köpte någon ihop arvslotterna.⁶⁴

I Wohlins beskrivning av arvssedvänjorna intar Värmland och Dalsland en särställning. Det framstod som klarlagt ”att de gamla sedvänjornas upplösning ingenstädes är så stark som inom Värmland och Dalsland”.⁶⁵ Enkätsvaren från domsagorna i dessa områden innehåller också uppgifter om att hemmanen kunde klyvas, men oftast begränsat till klyvning av större enheter. Storleken spelade roll, ansågs det i Mellansysslets domsaga, ”så att klyfning sker endast i det fall, att de särskilde delarne erhålla något mera afsevärd storlek”. I Fryksdals domsaga delades egendomen (”med sträng tillämpning af Ärfda Balkens arfsregler”) men i slutändan blev resultatet att en arvinge löste in medarvingarnas lotter. Från Älvdals och Nydals domsaga anfördes att skogsmarken var det verkligt värdefulla, och att arvingarna på grund av de höga skogspriserna var ovilliga att låta sig inlösas. Istället skiftades egendomen ”så, att hvarje arfvinge deraf erhåller sin bråkdel”. Det var dock bara de större enheterna som delades permanent. Mindre hemman brukades istället för gemensam räkning eller såldes på offentlig auktion till högstbjudande. I Nordmarks domsaga var klyvning däremot regel. Egendomen tillskiftades arvingarna med lika del och klövs ”på enahanda sätt” mellan dem. Någon form av permanent klyvning blev då oftast fallet, och fastigheten övertogs ”ytterst sällan af en arfvinge”.⁶⁶ I dalsländska Nordals domsaga såldes fastigheten vanligen på auktion till en arvinge eller oskyld. Klyvning verkställdes ytterst sällan, men jorden delades ibland i ett arvskifte varefter vanligen en arvinge löste till sig de övrigas andelar ”under årens lopp”.⁶⁷

Dalarna har hitintills verkat vara det svarta fåret när det gäller arvssedvänjor. Som framgår av tablån kunde arvslotter där också brytas ut, utan hänvisning till fastighetens storlek. I Dalarnas fem domsagor rapporterades klyvning förekomma, men omfattningen varierade. I det något omständliga svaret från Falu domsaga omtalades att klyvning förekom, och att ”det icke för Dalarna egendomliga, genomgående drag att bevarandet af gård, hälst med andel däri för hvar medlem af släkten, är det förhärskande”. Liknande tillvägagångssätt omnämndes från Näs och Malugns domsaga: ”hemmanet klyfves mellan arfvingarne ej allenast på papperet utan äfven sedermera å marken medelst laga hemmansklyfning eller genom sämjedelning, hvarefter arfvingarne bruka hvar sin lott”. I Ovan Siljans domsaga sades det vara ”aldrig utom i något

enstaka undantag” så att en arvinge övertog hemmanet okludet. Klyvningen var dock inte obetingad, det var bara gifta döttrars och myndiga söners andelar som kunde brytas ut.⁶⁸ Det kunde också vara så att utvecklingen gått från delning mellan alla arvingarna till delning mellan några arvingar. I Nedre Siljans domsaga sades att ”fastigheterna delas mellan dödsboddelägarna”, men alla delägarna tog inte ut sitt arv i jord. Några delägare föredrog ersättning i form av kontanter eller lösören. Någon form av klyvning var dock ändå regel, då det var ”sällan” som ”all fastighet i boet” övertogs av en arvinge. Svaret från Västerbergsslags domsaga avvek från mönstret i Dalarna. Visserligen fanns det ”några fall” där hemmanet klövs mellan samtliga eller några arvingar, men det vanliga var att ”hemmanet öfvertages [...] af en af arvingarne”.⁶⁹

Även om det går att visa på liknande mångfald inom andra landskap kan det räcka med de tre ovan. Det är tydligt att förhållandena inom ett landskap kunde vara mycket varierande. I en domsaga förefaller närmast ett realarv vara praxis, inom en annan är klyvningar sällsynta och inom en tredje övertogs gården av en arvinge som löste ut de övriga. De generella mönster som jag försökt visa i tablån är förenklingar som i praktiken inte riktigt kan spegla förhållandena inom landskapet. Det kan invändas att landskapen kanske inte är den bästa indelningen för att hitta skilda tillvägagångssätt. Samtidigt som det är svårt att hitta generella mönster för landskap, saknas inte svar från häradshövdingar som sagt sig ha svårt att hitta ett generellt mönster inom sin egen domsaga. Det är inte svårt att finna formuleringar som ”intet bestämt angifvas såsom regel eller bruk”, ”former för öfverlåtelse [...] så mångfaldigt växlande” eller ”något särskilt bruk synes ej vanligt framför något annat”.⁷⁰ Problemet tycks med andra ord bestå även på lägre nivåer. Som framgick av forskningsgenomgången uppvisar enskilda pastorat, socknar eller rent av byar samma problem. Problemet att bestämma ett enhetligt arvssystem förefaller bestå oavsett regionens storlek.

Några slutsatser kan emellertid dras. Det allmänna intrycket är att jorden ofta klövs, men att det sällan var mer än temporära klyvningar, där en arvinge småningom löste in de övriga. Sådana uppgifter finns exempelvis från Östergötland, Kristianstad och Södermanland. Det hindrar inte att avvikelser kunde förekomma. Från två domsagor i Kristianstad sades att klyvning vanligen inte verkställs, men kunde ske ibland om arvingarna var få.⁷¹ Även i andra delar av Götaland kunde klyvning förekomma ibland, vanligtvis beroende av att gården var stor och arvingarna få.⁷² Det Wohlin kallade Mäljarprovinserna saknade enligt enkätmaterialiet inte heller klyvningar, förutsatt att samma förutsättningar fanns.⁷³ I två, från sin omgivning avvikande, svar från Småland sades klyvning vara regel. Uppgifterna är något knapphändiga i båda fallen och de är därför något svårtolkade.⁷⁴ Från två domsagor i Bohuslän rapporterades klyvning förekomma mer frekvent i skärgården.⁷⁵ Som genomgången

av Dalarna ovan visade, är det fel att säga att landskapet som helhet utmärktes av realarv. I det som ibland kallas övre Dalarna verkar dock realarv varit mer regel än på andra håll.

När häradshövding Kiellman i Hallands södra domsaga beskrev arvsedvänjorna i sin domsaga menade han att ”klyfning eger sällan rum utan i fall att hemmanet är stort och bodelegarnas antal äro två högst tre”.⁷⁶ Uttalandet förefaller gälla långt utanför domsagan. Utan att dra alltför stora slutsatser måste konstateras att förhållandena inte verkar ha skilt sig dramatiskt mellan olika delar av Sverige. Klyvningar av gårdar förekom ofta, men det var då vanligen fråga om temporära klyvningar, vilka senare följdes av inlösningar. Att jorden permanent delades upp verkar, möjligen undantaget något mer sammanhängande område i Dalarna, har varit sällsynt. När klyvningar förekom var det vanligen betingat av att det från början fanns mycket jord, ibland i kombination med få arvingar.⁷⁷

För att belysa de regionindelningar som antagits tillåter jag mig vara något mer generell. Gotlands enkätsvar saknas i original, men av de uppgifter som kan fås fram var klyvning där mycket ovanligt.⁷⁸ Många av domsagorna i Skåne, Östergötland och Mälardalen, det som Orvar Löfgren kallat storbondebygder, kännetecknades enligt tablån också av att en arvinge övertog all jord. Men det kännetecknade också flertalet domsagor i Värmlands län, liksom många andra domsagor i ”skogsbygden”. Intressant nog förefaller undantaget vara övre delen av Dalarna. I andra delar av Dalarna var sedvänjorna liknande de som beskrevs för Skåne, Östergötland, Mälardalen och Gotland.⁷⁹ Att arvskiftet ledde till att jorden delades upp mellan arvingarna var inget unikt, men i övre Dalarna förefaller detta ha resulterat i att jorden också klövs mellan arvingarna.⁸⁰ Att sedvänjan sågs som avvikande i Dalarna återkommer också i materialet. Olikskiftet saknade inte försvarare. Häradshövding Claëson från Nedre Siljans domsaga menade att sedvänjorna i orten inte föranledde någon emigration och att ”lagar, som gå ut på att hindra dödsbodlagare att så skifta boets fastigheter, som de själfva finna önskligt, skulle här, liksom sannolikt på de flesta ställen i vårt land, snarare leda till än från utvandring.”⁸¹

De regioner som Wohlin skildrade utmärkte sig också i vilka utlösensummor som sattes och Wohlin frammanade särskilt bilden av ett Västsverige som nått långt i sitt bondeförfall. Även ifråga om dessa indelningar finns skillnader mellan Wohlins skildring och den bild som enkätsvaren ger. Inom Skaraborgs län nämndes exempelvis auktioner endast i en av sju domsagor, och sades inte ens då vara regel.⁸² Från Malmöhus läns domsagor fanns inga uppgifter om auktioner över huvud taget. Däremot omtalades auktioner från två av Södermanlands tre domsagor.⁸³ Även ifråga om vilka grunder som styrde inlösen haltar Wohlins regionindelning. Att Norrland, Dalarna och Uppsala skulle ha kännetecknats av mycket låga ersättningsnivåer fin-

ner knappast stöd i enkätsvaren. Vid inlösen gällde det oavkortade värdet på fastighetsmarknaden, rapporterade häradshövding Eksandh i Uppland. Försök att sätta priset lågt, med syfte att gården ”fortfarande kom stanna inom släkten, äro ytterst sällsynta.”⁸⁴ I en annan av Upplands domsagor sades grunden visserligen vara taxeringsvärdet, men det ansågs å andra sidan nära motsvara försäljningsvärdet.⁸⁵ Granskas förhållandena på andra håll visar det sig även här vara svårt att hitta entydiga system. Bland Västerbottens fyra domsagor sattes värdet under taxeringsvärdet i ett fall, vid taxeringsvärdet i ett annat och mellan taxerings- och marknadsvärdet i ett tredje. I det fjärde fallet kunde häradshövdingen inte svara på frågan.⁸⁶

Samtidigt som marknadsvärderingar kunde användas i exempelvis Mälardalen och Skåne, kunde nivån på utlösensummorna i västra Sverige ligga under marknadsvärdet.⁸⁷ Där kunde också förekomma sänkta värden, motiverade av nära släktskap.⁸⁸ Även om det förekom domsagor inom västra Sverige där fastighetsvärdet var avgörande, och domsagor i Norrland eller Skåne där lösen sattes under marknadsvärdet, var det med andra ord inte något entydigt eller ens tydligt mönster.⁸⁹ Häradshövdingarna hade ibland svårt att hitta en lämplig nivå inom den egna domsagan, och flera svar säger att olika grunder kunde användas.⁹⁰ Generellt sattes dock värdet sällan under taxeringsvärdet.

Tablå 2. Svenska arvsedvänjor ca 1907, enligt enkätmaterialiet.
Landskapsvis.

Landskap	Antal enkätsvar	Generell typ av arvsförhållande
Skåne	12	Övertas oklucket av en arvinge, som löser ut syskonen eller köper jorden av föräldrarna.
Halland	3	Jorden säljs till en av arvingarna, medarvingarna delar på köpesumman.
Blekinge	4	Jorden säljs till en arvinge, som betalar medarvingarna en mindre summa.
Öland	1	Jorden säljs till en av arvingarna.
Bohuslän	4	Fastigheten delas upp mellan arvingarna, varefter en av arvingarna ofta köper in medarvingarnas andelar.
Gotland ^a	2	Jorden övertas av en arvinge.
Västergötland	12	Fastigheten kan brukas gemensamt en tid, därefter övertas jorden av en arvinge, som löser ut medarvingarna.

Östergötland	8	Övertas av en arvinge, som antingen köper hela fastigheten eller löser ut medarvingarna.
Södermanland	4	Jorden delas upp mellan arvingarna, men övertas till slut av en som löser ut medarvingarna eller köper fastigheten på auktion.
Närke	2	Jorden övertas av en arvinge, genom direkt tillskiftning eller en temporär uppdelning där en arvinge sedan köper upp lotterna.
Västmanland	6	Övertas av en arvinge som löser ut medarvingarna, eller säljs gemensamt.
Dalsland	2	Säljs till en arvinge, ibland på auktion.
Uppland	7	Jorden övertas av en arvinge, som löser ut medarvingarna.
Värmland	7	Jorden delas mellan arvingarna. Om egendomen är större kan den delas permanent. I annat fall löser en ut de övriga, eller också säljs jorden på auktion.
Gästrikland	1	Något utpräglat arvsförhållande existerar inte. Undantagskontrakt är vanliga.
Hälsingland	4	Övertas av en arvinge, antingen genom undantagskontrakt eller genom lösen av medarvingarnas andelar.
Jämtland	2	En arvinge övertar, genom att köpa jorden av föräldrarna eller lösa ut medarvingarna.
Härjedalen	1	Jorden brukas gemensamt en tid, varefter en eller flera söner övertar.
Dalarna	5	Jorden delas mellan arvingarna, och flera lotter kan brytas ut.
Västerbotten ^b	4	Om fastigheten är stor kan den delas. Annars övertar en arvinge, genom undantagskontrakt eller lösen av medarvingarna.
Norrbotten ^b	5	Om fastigheten är stor kan den delas. Annars övertar en arvinge, genom att köpa föräldrarnas jord eller lösa ut sina syskons andelar.

Ångermanland	5	Beroende på fastighetens storlek övertar en eller två arvingar, som köper jorden av föräldrarna. Värdefull skog kan påverka utgången.
Medelpad	2	Om fastigheten är stor kan den delas. Är den mindre övertar en arvinge. Finns värdefull skog säljs egendomen ibland på auktion.
Småland	15	Jorden säljs till en av arvingarna, eller delas mellan arvingarna, varefter en av dem löser ut de övriga.

Källa: RA. Enkät svar från häradshövdingarna och bearbetningar, Emigrationsutredningen. Wohlin 1915, s. 44f (Gotland)

a. Uppgiften om Gotland bygger på Wohlins bearbetningsmaterial och citaten i hans gotlandsstudie.

b. Västerbotten och Norrbotten följer här länsindelningen.

Sedvänjor – mer klass än rum?

En fråga som enkätmaterialen väcker är var och när en region börjar. Genom artikeln har flera andra nivåer testats, på jakt efter entydiga svar. Landskap, domsagor, pastorat, socknar och byar har av olika forskare studerats, med i stort sett samma resultat. Precis som i den tidigare refererade internationella forskningen faller de generella förklaringarna på att olika arvssystem kunde existera parallellt. Enkelt uttryckt förefaller det tveksamt om det finns någon mening att försöka gruppera arvssedvänjorna efter rummet.

För svenskt vidkommande finns det skäl att instämma i den diskussion om motsatsparet realarv och enarvingesystem som agrarhistorikern Irène Flygare fört. Hon ställer frågan huruvida det verkligen går att tala om två skilda synsätt ”som låter sig fångas och fördelas geografiskt”. Flygares förslag är istället att i realarv och enarvingesystem se ”två parallella strategier som kommer till uttryck beroende på socioekonomiska processer”.⁹¹ När det, efter genomgången av tidigare forskning, inte längre är lika fruktbart att fråga varför sedvänjorna varierade regionalt, finns det istället anledning att vända på frågan: Varför varierade arvsförhållandena så starkt inom ett och samma område? Fanns det några faktorer som avgjorde vilken strategi som skulle tillämpas?

Även om realarv och enarvingesystem var ytterligheter, fanns det faktorer som påverkade strategin i endera riktningen. Utifrån enkätmaterialen framträder främst två, *mängden* jord som fanns att fördela och *antalet* arvingar som

skulle dela på arvet. Med undantag av domsagorna i övre Dalarna nämndes delbara arv i samband med att det antingen fanns mer jord att fördela än vad som var normalfallet, och/eller få arvingar som skulle dela på arvet. Arvsedvänjorna var därmed beroende av klassförhållandena: Man delade gårdarna eftersom det var möjligt att skapa bruksbara och bärkraftiga enheter.⁹²

Detta är också något som i viss mån uppmärksammats av tidigare forskning. Christer Persson visar i sin studie av Locknevi socken att av de tolv största egendomarna, kom hela tio att permanent delas upp mellan arvingarna.⁹³ Christer Winberg visar samma tendens för Dala pastorat och mönstret återfinns också i Iréne Flygares och Sofia Holmlunds studier.⁹⁴ Socioekonomiska och demografiska förhållanden bör alltså till stor del kunna förklara de varierande arvsedvänjor som kan finnas inom ett område. Än så länge vet vi inte så mycket om hur detta rent praktiskt gick till och om detta mönster var bestående eller förändrades.⁹⁵ Enkätsvaren lägger, i likhet med Wohlin, stor vikt vid själva delningen av jord, men problematiserar aldrig utifrån frågan om när arvet var färdigskiftat. Inlösenförfarande kunde dra ut på tiden, vilket innebar att jorden under tiden fortsatte disponeras som en enhet. I några enkät svar framgår att ogifta systrars andelar kunde inestå i fastigheten, mot att systrarna försörjdes vid gården.⁹⁶ Det ska påpekas att det är en av de få gånger som kvinnor alls nämns i enkät materialet. Arvsedvänjor var inte könsneutrala utan handlade till stor del om en omarrondering av jord mellan män.⁹⁷

Avslutning: regioner – en sekelskifteskonstruktion?

Årtiondena runt sekelskiftet var en omvälvande tid som på många sätt förändrade villkoren för jordbruken. Kanske finns det därför anledning att ställa sig frågan om regionala sedvänjor egentligen uppstod först under 1900-talet. I takt med jordens ökade värde uppstod exempelvis andra lösningar, som att flera syskon gemensamt övertog och drev vidare jordbruket. Sådana syskonbruk, som löste problemet genom att skjuta upp det, kunde vara vanliga lösningar på arvsfrågan under 1900-talet.⁹⁸ Ett utforskat område som också förtjänar ytterligare belysning är fastighetsauktionerna. I en hel del enkät svar framskyftar att auktioner var vanliga, och att jorden då såldes till den högstbjudande, vilket många gånger var en arvinge.⁹⁹ Auktionerna kombinerade motsatta strävanden, medarvingarnas lösen och gårdens kvarhållande i släkten. Traditionens kraft förenades med marknadens i en motsägelsefull blandning. I ett enkät svar från Småland sades egendomen vanligen säljas på auktion, men oftast bli inropad av en arvinge ”som älskar fädernas torva för högt för att släppa den ifrån sig”.¹⁰⁰ Möjligen bjuder fastighetsauktioner därmed en möjlighet att analysera hur marknaden fungerat, vad den är och vad den varit.¹⁰¹

Jag har visat vilka bräckliga grunder som finns när man försöker gruppera arvsvedvänjor utifrån rummet. Enkätmaterialen visar i själva verket på mer likheter än olikheter mellan olika områden. En fråga återstår dock. Att de regionalt begränsade sedvänjorna betonats i lokalhistoriska undersökningar för små områden är en sak, men Nils Wohlin hade tillgång till ett geografiskt omfattande material och behövde verkligen inte framhäva speciella områden. Varför såg Nils Wohlin regioner där de egentligen inte fanns att se?

Den regionala särarten skapades enligt idéhistorikern Bosse Sundin ”genom sekelskiftets vurm för fosterbygd och fosterland”.¹⁰² Sekelskiftet var det stora nationella projektets tid. På ett aldrig tidigare skadat sätt frammanades den nationella identiteten i klimaxen av romantikens tidsålder. På några år skapades i Sverige en uppsjö av de nationalsymboler vi idag skulle peka på som typiskt svenska. Nationaldagsfirandet, friluftsmuséerna, nationalsången, målningarna av Zorn och Larsson, Nils Holgerssons underbara resa; allt skapades runt sekelskiftet i ett väldigt projekt för att inpränta den svenska identiteten. Om nationalkänslan var en del i projektet, var hembygds-känslan den andra. På ett närmast paradoxalt sätt betonades olikheterna, de säregna regionala förhållandena, för att uppnå en sammanhållning på en högre, nationell, nivå. Ett nationellt projekt samsades med ett regionalt eller lokalt projekt, för att använda Eva Österbergs formulering. Samhörigheten gällde flera nivåer.¹⁰³

Emigrationsutredningen, Nils Wohlin och studiet av de svenska arvsvedvänjorna bör sättas in i detta sammanhang. Att fokusera på jorden och den svenska bondens framtid låg väl i tiden, precis som betoningen av olikheterna inom landet. Men även om fokuseringen var ny var perspektivet gammalt. Wohlin var på sätt och vis fånge i ett gammalt tankesätt, vars rötter sträcker sig genom förordningar om hemmansklyvning genom den svenska historien. Faran av bondeklassens undergrävande är i mångt och mycket faran av gårdens dränering av resurser. Retoriken var gammal och beprövad. Mot den fara som hotade och de förändringar som samhället upplevde, ställdes den stabile, rotfaste bonden, fästad vid sina fäders jord.

Wohlins skapande av regioner bör ses i samma ljus. Arvsvedvänjornas regioner är i många avseenden en sekelskifteskonstruktion.¹⁰⁴ Regioner och regionala skillnader som fenomen var inget unikt för Nils Wohlin. Indelningen i ett Väst- och ett Östsverige aktualiserades också runt sekelskiftet 1900. I tidens anda forcerades en bild fram av ett Sverige bestående av skilda regioner. Precis som i Nils Holgerssons resa verkade också skillnaderna sammanhållande på en högre, nationell nivå. Och precis som för hembygdsrörelsen kännetecknades framställningen av en vurm över något som höll på att gå förlorat.

Nils Wohlin and the question of inheritance patterns

It has long been assumed that inheritance patterns varied strongly between different regions. In the early 20th century statistician Nils Wohlin made a famous account of Swedish inheritance patterns, claiming significant differences between Swedish provinces, especially between eastern and western Sweden. Newer studies of inheritance patterns have also stressed the differences between studied areas. In this article I will test Wohlin's thesis against his own material and point out some of the difficulties in determining inheritance patterns.

A more detailed investigation shows that there is no reason to stress that inheritance patterns varied from region to region. I put forward three arguments. First, the concepts used to describe inheritance patterns are unclear. Terms like "impartible" and "partible" inheritance could e.g. refer to different parts in the inheritance process. Second, a compilation of the results from studies of Swedish inheritance patterns shows more similarities than differences between the studied areas. In almost all studies the variations within the studied areas seem to have been at least as extensive as the variations between the studied areas. Third, a closer investigation of the inquiry material that Nils Wohlin used in his famous study shows that Wohlin exaggerated in stressing significant differences between the provinces in his material. The inquiry material points to more similarities than differences, but also that the conditions within the areas could be diverse. With the exception of the upper part of Dalarna, where the estate generally was divided between the heirs, the inquiry material gives no reason to emphasize great differences between different areas.

The problem of determining inheritance patterns seems to endure regardless of the size of the studied areas. Instead of stressing the differences between areas, there is reason to discuss the differences within the areas. I argue that one of the reasons for the variation was that the solution to the inheritance problem depended on the economic status of the family. Generally the real estate was passed on to one heir, often a son, but in families with large estates it was common to divide the real estate among the heirs, thus practising a kind of "partible inheritance".

Keywords: Inheritance, real estate, Nils Wohlin, regions, market, kinship, the twentieth century, property rights

Noter

- 1 RA, emigrationsutredningen (YK:102 volym 1-2). Brev bifogat enkät till häradshövdingarna i juni 1907.
- 2 Se exempelvis Irène A. Flygare & Maths Isacson, *Det svenska jordbrukets historia, band 5, Jordbruket i välfärdssambället: 1945-2000*, Örebro 2003, s. 50; Ewa Zernell-Durhán, *Arvet och hemmanet. Generationsstrategier i det norrländska bondesambället 1750-1895*, Umeå 1990, s. 6-7; Sofia Holmlund, *Jorden vi ärvde. Arvsöverlåtelse och familjestrategier på den uppländska landsbygden 1870-1930*, Stockholm 2007, s. 29.
- 3 Jag använder formuleringen *regionala* sedvänjor, även om forskningen ibland tenderat att föredra *lokala* arvsvedvänjor. Både formuleringarna handlar om hur rumslig variation ska förstås.
- 4 *Sedvänja* i *Nationalencyklopedins ordbok*, Höganäs 2000.
- 5 *Sedvana* i *Nationalencyklopedins ordbok*, Höganäs 2000.
- 6 Det ligger i begreppet att sedvänjor kan stå i motsats till den formella lagstiftningen, men det finns anledning att peka på att det sannolikt ofta rör sig om variationer inom lagstiftningens ramar. Se Maria Sjöberg, *Kvinnors jord, manlig rätt. Äktenskap, egendom och makt i äldre tid*, Hedemora 2001, s. 30.
- 7 Flygare & Isacson, s. 30.
- 8 David R. Green & Alastair Owens, "Introduction. Family welfare and the welfare family", i *Family Welfare. Gender, property, and inheritance since the seventeenth century*, (eds) David R. Green & Alastair Owens, Westport 2004, s. 20-21. För en bred översikt över olika arvssystem, se även Georges Augustins, "The perpetuation of families and the molding of personal destinies", i *The History of the European Family, vol 2. Family life in the long nineteenth century 1780-1913*, (eds) David Kertzer & Marzio Barbagli, New Haven 2002.
- 9 För en bredare översikt av denna fråga, se Magnus Perlestam, *Den rotfaste bonden - myt eller verklighet? Brukaransvar i Ramkvilla socken 1620-1820*, Lund 1998, s. 75-80.
- 10 Margret Spufford, "Peasant inheritance customs and land distribution in Cambridge-shire from the sixteenth to the eighteenth centuries"; Emanuel Le Roy Ladurie, "Family Structures and Inheritance Customs in sixteenth-century France"; Lutz K. Berkner, "Inheritance, land tenure and peasant family structure: A German regional comparison", samtliga i *Family and Inheritance. Rural Society in Western Europe 1200-1800*, (eds) Jack Goody, Joan Thirsk & Edvard P. Thompson, Cambridge 1976.
- 11 Berkner, s. 71-72.
- 12 Maria Sjöberg och Christer Winberg har var för sig visat att arvslotter långt ifrån alltid löstes ut direkt. Winberg visar att arvsanspråk kunde tas på allvar och resultera i utbetalda arvslotter flera generationer efter att arvsdelningen varit aktuell. Sjöberg 2001, s. 143-152, Christer Winberg, *Grenverket. Studier rörande jord, släktskapssystem och ståndprivilegier*, Stockholm 1985, s. 90.
- 13 Detta är givetvis ingen revolutionerande insikt. Redan 1976 karaktäriserade Margret Spufford skillnaden mellan realarv och enarvingsystem som "a very blurred one". Spufford, s. 157. På senare tid har även liknande tankar förts fram om franska regioner som tidigare setts som starkt skilda. Se Gérard Béaur, "Land Transmission and Inheritance Practices in France during the Ancien Régime. Differences of degree or kind?", i *Family Welfare. Gender, Property, and Inheritance since the seventeenth century*, (eds) David R. Green & Alastair Owens, Westport 2004, för en sådan problematisering. Såväl Béaur som antropologen David Warren Sabean (David W. Sabean, *Property, production, and family in Neckarhausen, 1700-1870*, Cambridge 1990, s. 185-186) understryker att realarv inte var ett entydigt begrepp. Innebörden av ett enarvingsystem kunde också variera, se Joan Thirsk, "The European Debate on Customs of Inheritance, 1500-1700", i *Family and Inheritance. Rural Society in Western Europe 1200-1800*, (eds) Jack Goody, Joan Thirsk & Edvard P. Thompson, Cambridge 1976.
- 14 Sjöberg 2001, s. 30-31.
- 15 En bredare översikt av rättsläget finns i Zernell-Durhán, s. 2-6.
- 16 Maria Ågren, "Fadern, systemen och brodern. Makt och rättsförskjutningar genom 1800-talets egendomsreformer", i *Historisk*

- tidskrift* 1999:4. Under andra hälften av 1800-talet försvann flera begränsningar ifråga om hantering av jorden – den s.k. bördsrätten avskaffades 1863, testamentsrätten utvidgades väsentligt 1857 och hemmansklyvning släpptes i praktiken fri 1881.
- 17 Mats Hellspong och Orvar Löfgren, *Land och stad. Svenska samhällen och livsformer från medeltid till nutid*, Malmö 1994, s. 231-235.
- 18 Se exempelvis Ulla Rosén, *Himlajord och handelsvara. Agobyten av egendom i Kumla socken 1780-1880*, Lund 1994, s. 65-66.
- 19 Hellspong och Löfgren, s. 233-5.
- 20 Forskningsöversikten i tablan byggs på följande studier: Kathleen Hedberg, *Land, Family and Inheritance Patterns in a seventeenth-century Swedish Community*, Ann Arbor 1992 (Karlskoga); Perlestam (Ramkvilla socken); Maria Sjöberg, *Järn och jord. Bergsmän på 1700-talet*, Stockholm 1993 (Saxe by); Elisabeth Wennersten, *Släktens territorier. En jämförande studie av sociala regelverk i det förindustriella bondesamhället i Dalarna och Hälsingland 1734-1826*, Stockholm 2002 (byarna Ullvi, Säljestad och Ängersjö); Rosemarie Fiebranz, *Jord, linne eller träkol? Genusordning och hushållsstrategier, Bjuråker 1750-1850*, Uppsala 2002 (Bjuråkers socken); Zernell-Durhán (Kubbe by); Rosén (Kumla socken); Martin Persson, *Att skifta arv. Arvs-system i några gotländska socknar ca 1750-1850*, opublicerad uppsats, historiska institutionen, Göteborgs universitet 2003 (7 gotländska socknar); Christer Persson, *Jorden, bonden och hans familj. En studie av bondejordbruket i en socken i norra Småland under 1800-talet, med särskild hänsyn till jordägande, sysselsättning och familje- och hushållsbildning*, Stockholm 1992 (Locknevi socken); Sofia Holmlund 2007 (Estuna socken); Christer Winberg, "Familj och jord i tre västgötasocknar. Generationsskiften bland självägande bönder", i *Historisk tidskrift* 1981:3 (Dala pastorat); Iréne Flygare, *Generation och kontinuitet. Familjejordbruket i två svenska slättbygder under 1900-talet*, Uppsala 1999 (gårdar i Grästorp och Fjårdhundra).
- 21 Områdena i Hälsingland syftar på Säljesta, Ängersjö (Wennersten) och Bjuråker (Fiebranz).
- 22 Resultaten i Winbergs, Zernell-Durhán och M. Perssons studier är i detta avseende anmärkningsvärt samstämmiga. Överlåtelseerna genomfördes vanligen sedan en av föräldrarna, inte sällan mannen, avlidit. Se Winberg 1981, tabell 2, s. 288, Zernell-Durhán, tabll 2, s. 22, och M. Persson 2003, tabell 1, s. 17.
- 23 Exempel på det förstnämnda i M. Persson 2003, på det sistnämnda i Winberg 1981, s. 284-286. Att avtal om inlösen slöts behöver dock inte betyda att arvet betalades ut direkt. När arvet egentligen var färdigskiftat är, som påpekats, en komplicerad fråga
- 24 M. Persson 2003, s. 27 (tabell 4); Zernell-Durhán, s. 33. För liknande exempel från andra områden, se Winberg 1981, s. 298-300; C. Persson 1992, s. 224-227. Intressanta exempel finns även i Sofia Holmlund, "Jorden vi ärvde. Ägostruktur och arvsstrategier i Estuna 1800-1930", i *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 2003:46, särskilt s. 82-88.
- 25 Zernell-Durhán gör i sin studie av Kubbe by inga anspråk på att hennes resultat "skulle vara mönstret i någon annan by, än mindre för hela regioner", Zernell-Durhán, s. 17. Se i sammanhanget också Fiebranz, s. 251-256 och Perlestam, s. 15, 76.
- 26 Holmlund 2003, främst s. 81-88, 92-93.
- 27 Iréne Flygare framhåller att överföringar inom familjen blir vanligare i slutet av 1800-talet, efter att de närmast föregående årtiondena minskat i betydelse. Flygare, s. 343-344.
- 28 Bilagans fullständiga namn var *Bondeklassens undergräfvande – i sammanhang med de gamla arfvejordsåskådningarnas upplösning, emigrationen och bondjordens mobilisering*, Stockholm 1910. För uppgifter om Wohlin (han blev sedermera både professor och finansminister), se Birger Hagård, *Nils Wohlin. Konservativ centerpolitiker*, Vadstena 1976.
- 29 Wohlin 1910, s. 96.
- 30 Wohlin 1910, s. 101-105 (citats s. 104).
- 31 Wohlin 1910, s. 106.
- 32 Wohlin 1910, s. 105-107.
- 33 Wohlin förefaller, när väl bondeklassens sinnelag var väckta, inte vara främmande för att införa någon form av privilegierad arvsrätt och återupprätta bördsrättsinstitutionen. Wohlin 1910, s. 113-114. Beträffande Wohlins senare arbeten, se Hagård, ssk. s. 300-340.

- 34 Wohlin 1910, s. 33-34.
 35 Wohlin 1910, s. 34-55.
 36 Wohlin 1910, s. 45-47 (cit. s. 47).
 37 Wohlin 1910, s. 48.
 38 Wohlin 1910, s. 48-51.
 39 Wohlin 1910, s. 54.
 40 Wohlin 1910, s. 54-55.
 41 Detta kan jämföras med Lars Herlitz resultat från några häradar i Skaraborg under 1700-talet. Herlitz visade att jordpriserna steg kraftigt under 1700-talet. Prisstegringen gällde både för transaktioner mellan personer som inte var släkt och för transaktioner mellan släktingar. Priset för den senare kategorin låg dock genomgående lägre än priset vid transaktioner mellan personer som inte var släkt. Lars Herlitz, *Jordegendom och ränta. Omfördelningen av jordbrukets merprodukt i Skaraborgs län under frihetstiden*, Göteborg 1974, s. 320-324.
 42 Se exempelvis Winberg 1981, s. 280; Rosén, s. 66 och Holmlund 2007, s. 30-31.
 43 Troligt är ändå att Wohlin avser tiden före 1850. Den sedvanerätt han menar sig beskriva sägs i flera avseenden ha stöd i den (då) gällande lagen. Som exempel nämner Wohlin bröders dubbla arvsrätt, som upphörde i och med införandet av lika arvsrätt 1845.
 44 De studier som gjorts av arvsförhållanden under 1600-talet visar framför allt på att arvsfrågan och dess lösning inte alls verkar ha varit löst vid arvstillsfället. Jorden skiftades inte alltid utan kunde brukas vidare oskiftad under flera generationer. Winberg 1985, s. 89-90. Se även Sjöberg 2001, s. 143-152, som utifrån sin studie av jordtvister i Dalarna under 1500- och 1600-talet pekar på frånvaron av ett enhetligt arvssystem och istället betonar lösningarna som provisoriska. För 1800-talet påpekar visserligen Sofia Holmlund att försäljningar i livstiden var vanliga, men hon visar också att denna arvsstrategi blev vanlig först efter 1845. Holmlund tolkar därför försäljningar i livstid som ett sätt att undvika insyn i arvsdelningen och kringgå den då inrättade lika arvsrätten. Försäljningar i livstid var alltså vanliga i Estuna under andra halvan av 1800-talet, och även om det är oklart vad Wohlin menade med "äldre tid" så är det troligt att Wohlin föreställde sig att sådana försäljningar var vanliga mycket tidigare. Se Holmlund 2007, s. 128-141.
 45 Se citatet i inledningen av artikeln. Av Wohlins framställning framgår dock att han implicit räknar med skilda och rumsligt bestämda arvsedvänjor i "äldre tider". Detta framgår inte minst av att vissa av de domsagor som rapporterar om klyvningar, inte föranleder Wohlin att göra några anmärkningar om förändrade sedvänjor. Se Wohlin 1910, särskilt s. 47-48. En anledning till Wohlins oklara förhållande till äldre tiders skillnader borde vara studiens unika karaktär. Wohlin ville peka på förändring, men saknade möjlighet att jämföra resultatet med tidigare förhållanden. Lösning blev för Wohlin att låta sedvanerätten stå för en äldre verklighet, och det är sannolikt den främsta anledningen till att tidigare regionala skillnader förutsätts men inte diskuteras mera ingående.
 46 I den nationella arkivdatabasen (NAD) finns noteringen, "Enligt uppgift av ländsarkivarien Holmberg har huvudmaterialet genom prof. N. Wohlins åtgärder förkommit". Materialet har dock använts, visserligen inte i någon framträdande roll, i Roséns undersökning av Kumla och nu senast i Holmlunds undersökning av Estuna (Holmlund 2007).
 47 Källhänvisningen kommer i det följande att ske genom hänvisning till den domsaga svaret härstammar från, och det län domsagan tillhörde, exempelvis *Bräkne domsaga* (Blekinge län). Samtliga enkätsvar finns i emigrationsutredningens arkiv (YK:102) i riksarkivet. Vid de få fall där uppgifterna inte tagits direkt från enkäterna framgår detta av texten.
 48 Denna siffra överensstämmer också med antalet häradshövdingar i landet enligt 1907 års Statskalender.
 49 Hedemora domsaga (Kopparbergs län), Jämtlands västra domsaga (Jämtlands län) och Sunnervikens domsaga (Göteborgs och Bohus län).
 50 Anteckningen finns på ett enskilt dokument, mitt bland enkätsvaren. En möjlig förklaring till att de två enkätsvaren från Gotland saknas är att de försvunnit i samband med att Wohlin arbetat med sin undersökning om den äktenskapliga fruktsamhetens tillbakagång på nämnda ö. Denna publicerades 1915,

- några år efter emigrationsutredningen, och Wohlin refererar vid ett tillfälle direkt från de inkomna enkätsvaren. Nils Wohlin, *Den äktenskapliga fruktsambetens tillbakagång på Gottland*, Stockholm 1915, s. 44f.
- 51 Svaret från Södra Möre domsaga (Kalmar län) förefaller ha försvunnit någonstans på vägen, och i svaret från Färs domsaga (Malmöhus län) finns bara en hänvisning till vad kronolänsmannen svarat på liknande frågor.
- 52 I emigrationsutredningens 17:e bilaga (*Emigrationsutredningen, bilaga 17, Utdrag ur uttalanden som till Emigrationsutredningen inkommit från rikets hushållningsällskap, skogsstaten, kronolänsmän, pastorsämbeten och provinsialläkare*, Stockholm 1909) finns några exempel på svar från kronolänsmännen på s. 97-140. I det material jag studerat finns ett bevarat undantag. Förutom sitt egna svar sände häradshövdingen i Ås och Gäsene domsaga in uppgifter "från länsmän, nämndemän, ordförande i kommunalstämmorna samt granskningsmän av förmynderskap". *Ås och Gäsenes domsaga* (Älvsborgs län).
- 53 Wohlin 1910, s. 34 (noten).
- 54 Det går att få svar på några av enkätens frågor för vissa delar av det bortfallna materialet. Från Wohlins bearbetningar av de inkomna enkätsvaren finns exempelvis uppgifter om hur Gotland placerar sig, bland annat om hur vanligt det där var med klyvningar och undantagskontrakt. I den av Wohlin senare genomförda studien om den gotländska fruktsamheten finns också några citat från det senare borttappade materialet.
- 55 I ett intressant svar från Roslagen skriver häradshövdingen Carl Fredrik Fleetwood att de patriarkala förhållandena som tidigare funnits på landsbygden gjorde att domaren kunde ha god insyn i traktens seder och bruk. Denna kunskap hade dock enligt Fleetwood nu upphört. *Roslagens södra domsaga* (Stockholms län).
- 56 Exempelvis *Östras domsaga* (Blekinge län).
- 57 Som ett exempel kan nämnas att häradshövdingen i *Falu Domsaga* (Kopparbergs län), lät sin företrädare besvara enkäten eftersom han var "mera förtrogen med förhållandena inom domsagan". Andra exempel är *Södra Vadsbro domsaga* (Skaraborgs län), inhämtat uppgifter från utredningsmän, *Östra Värends domsaga* (Kronobergs län), lämnat i samråd med "erfarna nämndemän" samt *Gärds och Albos domsaga* (Kristianstads län), inhämtat uppgifter från häradsnämnden.
- 58 Wohlin 1910, s. 47. Christer Winberg låter i sin undersökning av Dala pastorat begreppet arvskifte ha en bredare innebörd och innefatta uppdelningar både före och efter föräldrarnas död, med hänvisning till "dåtida språkbruk". Winberg 1981, s. 283 (not 5). Jag visar också i en tidigare undersökning av några gotländska socknar att det var vanligt att arvskifte upprättades efter levande makar. M. Persson 2003, s. 12 (exempel) och s. 17, tabell 1 (förekomst).
- 59 "...anføres, att arfskiftena ä bondehemmanen äro jämförelsevis få. De personer, som äga eller ägt fastighet, utgöra ett mycket högt procenttal av befolkningen, men de ojämförligt flesta fastighetsägarna afhända sig i lifstiden sin fasta ägendom". *Västerbottens södra domsaga* (Västerbottens län). Se även svaret från *Själövad och Arnäs domsaga* (Västernorrlands län), där undantagsförmåner angavs vara regel "varav följer att skifte nästan bara förekommer då någon råkat avlida tidigt".
- 60 *Uppsala norra domsaga* (Uppsala län).
- 61 *Åse, Viste, Barne och Laske domsaga* (Skaraborgs län).
- 62 I några svar framgår detta uttryckligen i svaret, "är det vanligast att hemmanet klyfves ; dv.s. sterbhusdelegarne tilläggas hvar sina ideella andelar däri." *Lysings och Göstrings domsaga* (Östergötlands län).
- 63 Utförliga beskrivningar finns exempelvis i svaren från *Själövads och Arnäs domsaga* (Västernorrlands län) och *Flundre, Väne och Björke domsaga* (Älvsborgs län). Knapphändiga beskrivningar från exempelvis *Östras domsaga* (Jönköpings län) och *Vifolka, Valkebo och Gullbergs domsaga* (Östergötlands län).
- 64 *Gällivares, Piteås, Kalix, Torneås och Luleås domsagor* (Norrbottens län).
- 65 Wohlin 1910, s. 55.
- 66 *Mellansysslets, Fryksdals, Älvdals och Nydals samt Nordmarks domsaga* (Värmlands län).
- 67 *Nordals domsaga* (Älvsborgs län).
- 68 Uppenbarligen förefaller då ogifta döttrars andelar ha hållits kvar och brukats av något av syskonen.

- 69 *Falu, Näs och Malugns, Ovan Siljans, Nedan Siljans samt Västerbergsslags domsaga* (Kopparbergs län).
- 70 I tur och ordning: *Livgedingets domsaga* (Södermanlands län), *Falu domsaga* (Kopparbergs län) och *Gästriklands domsaga* (Gävleborgs län). Se även ovan *Luleå domsaga* (Norrbottens län).
- 71 *Norra Åsbo och Södra Åsbo med Bjäres domsagor* (Kristianstads län).
- 72 Se exempelvis *Norra Vadsbro domsaga* (Skaraborgs län), *Tössbo och Vedbos domsaga* (Älvsborgs län), *Hallands södra domsaga* (Hallands län) och *Tjusts domsaga* (Kalmar län).
- 73 Exempelvis *Uppsala södra domsaga* (Uppsala län) och *Södertörns domsaga* (Stockholms län). Se även *Lindes domsaga* (Örebro län).
- 74 Det är svårt att med utgångspunkt i svaren avgöra om det är permanenta eller temporära klyvningar som avses. Då undantagsinstitutionen samtidigt uppges vara ”mycket allmän” respektive ”regel, särskildt vid öfverlåtelse af bondehemman från föräldrar till barn” är det möjligt att arvskitfena var få och klyvning till följd av arvskitfen därmed begränsad. I det ena svaret (Västra Varend) antyds också indirekt att inlösning av arvslotter kan förekomma, ”de arfsskitfesinstrument, som till Häradsrätten ingifvas ytterst sällan innehålla något angående likviden af arfslotterna”. *Västra Varends domsaga* (Kronobergs län) och *Västras domsaga* (Jämsköpings län).
- 75 *Orust och Tjörns domsaga*, samt socknarna Styrö och Öckerö tillhörande *Askims, Hisingens och Sävedalens domsaga* (Göteborgs och Bohus län).
- 76 *Hallands södra domsaga* (Hallands län).
- 77 Se exempelvis *Torneå domsaga* (Norrbottens län) eller *Västerbotten mellersta domsaga* (Västerbottens län).
- 78 Hänvisningen i Wohlins studie av den gotländska fruktsamheten återfinns i Wohlin 1915, s. 44-45.
- 79 Se *Västerbergsslags domsaga* (Kopparbergs län).
- 80 Trots att Orvar Löfgrens generaliseringar till stora delar kan vederläggas, finns det alltså fortsatt ett visst belägg för att en del av Dalarna uppvisade ett avvikande mönster.
- 81 *Nedan Siljans domsaga* (Kopparbergs län).
- 82 *Vartofta och Frökinds domsaga* (Skaraborgs län).
- 83 *Livgedingets och Nyköpings domsagor* (Södermanlands län).
- 84 *Upplands södra domsaga* (Uppsala län).
- 85 *Upplands mellersta domsaga* (Uppsala län).
- 86 *Västerbottens västra, norra, mellersta och södra domsaga* (Västerbottens län).
- 87 Exempel från Mälardalen och Skåne: *Oppunda och Villättinge domsaga* (Södermanlands län), *Villand och Östra Göinge domsaga* (Kristianstads län) och *Rönnebergs domsaga* (Malmöhus län). Exempel från västra Sverige: *Hallands norra domsaga* (Hallands län), *Södersysslets domsaga* (Värmlands län), *Kind och Redvägs domsaga* (Älvsborgs län) och *Norra Vadsbro* (Skaraborgs län).
- 88 *Åse, Viste, Barne och Laske domsaga* (Skaraborgs län).
- 89 Från västra Sverige: *Södra Vadsbro domsaga* (Skaraborgs län) och *Jösse domsaga* (Värmlands län). Norrland och Skåne: *Kalix domsaga* (Norrbottens län), samt *Torna och Bara domsaga* (Malmöhus län).
- 90 För exempel, se *Gudhem och Kåkindes domsaga* (Skaraborgs län) och *Listers domsaga* (Blekinge län).
- 91 Flygare, s. 344-345.
- 92 Från några domsagor nämndes att rädslan för omkostnader i samband med en eventuell delning av jorden avskräckte från delning. Se exempelvis *Ingelstad och Jerrestads domsaga* (Kristianstads län).
- 93 C. Persson 1992, s. 224-227. ”Största” syftar här på värdet enligt taxeringslängden. Även de fastigheter som låg strax under de tolv mest värdefulla egendomarna, klövs i mer än hälften av fallen.
- 94 I de familjer Winberg presenterar förefaller dock antalet arvingar inte varit en faktor som möjliggjorde att familjer med mycket jord kunde klyva jorden i större utsträckning. De större jordägarna hade där snarare fler barn än genomsnittet. Winberg 1981, s. 294, 297-298. Bland de generationsväxlingar som genomfördes kring 1900-talets mitt tog vanligen en arvinge över. När jorden kunde klyvas i separata arvslotter var det en följd av att ”föräldrarna ökat jordinnehavet under sin tid”. Flygare, s. 354. Holmlund visar att i de familjer

- i Estuna där jordegendomar klövs mellan flera barn fanns det under 1800-talet mer jord än genomsnittet. Mönstret förändrades emellertid under den sista av Holmlunds undersökningsperioder (1886-1930), då det istället var i de familjer som överförde all jord till en son, som hade mest jord. Holmlund 2007, s. 101-103.
- 95 Den förändring i detta mönster som Sofia Holmlund visat för Estuna i början av 1900-talet (se föregående not) är därför intressant att undersöka vidare.
- 96 Se exempelvis *Orust och Tjörns domsaga* (Göteborgs- och Bohus län), *Hallands mellersta domsaga* (Hallands län) och *Östra Medelpads domsaga* (Västernorrlands län). Det finns däremot inga uppgifter om att brödernas arvslotter varit inestående någon längre tid.
- 97 I en handfull enkätsvar nämns att hustrus arvslotter kunde användas för att lösa ut mannens syskon från deras jordarv. Exempel på detta nämns i enkätsvaren från *Upplands södra domsaga* (Upplands län), *Ålvdal och Nyeds domsaga* (Värmlands län) och *Gudhem och Käkinds domsaga* (Skaraborgs län). Se också Holmlund 2007, s. 122-123.
- 98 Morell, s. 43.
- 99 Se exempelvis *Västra Göingens domsaga* (Kris-tianstads län), *Vartofta och Frökinds domsaga* (Skaraborgs län) och *Nyköpings domsaga* (Södermanlands län). När en arvinge i *Hallands mellersta domsaga* (Hallands län) skulle överta gården, hölls inte sällan en "försöksauktion" för att bestämma fastighetens marknadsvärde
- 100 *Aspelunds och Handbörds domsaga* (Kalmar län).
- 101 Om behovet av att analysera vad marknaden varit, se Maria Sjöberg, "Marknad, bönder och kön. En fråga om likhet och skillnad", i *Historisk tidskrift* 2003:2, s. 299-305, 313.
- 102 Bosse Sundin, "Upptäckten av hembygden. Om konstruktionen av regional identitet", i *Den regionala särarten*, (red) Barbro Blomberg, Barbro & Sven-Olof Lindquist, Lund 1994, s. 12.
- 103 Eva Österberg, "Människan och de kombinerade lojaliteterna. Nationella och regionala/lokala projekt i svensk historia", i *Lokala identiteter – historia, nutid, framtid*, (red.) Ann Emilsson & Sven Lilja, Uppsala 1998, s. 12-22.
- 104 I en artikel om Dalarna som det svenska idealet framhåller Göran Rosander just tiden 1890-1910 som den tid då idealiserandet av Dalarna tog fart på allvar. Göran Rosander, "Hur Dalarna blev svenskt ideal", i *Saga och Sed*, 1993, s. 70-71.